

STANOVNIŠTVO BUZETA (1870-1880): POČETAK TRANZICIJE MORTALITETA

RINA KRALJ-BRASSARD, JELENA OBRADOVIĆ-MOJAŠ
I MIROSLAV BERTOŠA

SAŽETAK: Unatoč problemima u kojima se istarski seljak nalazio tijekom druge polovice 19. stoljeća, a koji su se očitovali u neriješenim agrarnim odnosima i s tim u vezi otežanim gospodarskim uvjetima, te u političkoj inferiornosti u odnosu na austrijsku upravu i na Talijane kao manjinski narod u Buzetu, demografski pokazatelji ipak daju naznaku pozitivnih promjena u procesu modernizacije koji je već zahvatio Europu, a i pojedine dijelove Hrvatske. U razdoblju od 1870. do 1880. u Buzetu se očituju prvi simptomi demografske tranzicije: od smanjenja mortaliteta i rasta stanovništva, prosječne stope prirodnog prirasta koja nadmašuje 10‰, pa do prilično visoke ženidbene dobi i produljenja ljudskog vijeka, o čemu govori i relativno visok udio starijih ljudi među umrlima. U Buzetu je tranzicija mortaliteta započela produljenjem ljudskog vijeka, a ne smanjenjem smrtnosti dojenčadi.

Uvodne i metodološke napomene

Istraživačkim projektom pod naslovom “Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj”, koji se ostvaruje kroz doktorski studij “Povijest stanovništva” na

---

Rina Kralj-Brassard, doktorandica doktorskog studija “Povijest stanovništva” na Sveučilištu u Dubrovniku. Adresa: Od Kaštela 5, 20000 Dubrovnik. E-mail: rinafran@gmail.com

Jelena Obradović-Mojaš, doktorandica doktorskog studija “Povijest stanovništva” na Sveučilištu u Dubrovniku. Adresa: Gabra Rajčevićeva 15, 20000 Dubrovnik. E-mail: jelena.obradovic@hrt.hr

Miroslav Bertoša, professor emeritus Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli, Odjel za humanističke znanosti, Odsjek za povijest. Adresa: Ivana Matetića Ronjgova 1, 52100 Pula. E-mail: mirbert@unipu.hr

---

Sveučilištu u Dubrovniku, kao jedna od 12 župa koje će se istražiti izabrana je župa Buzet - reprezentant Istre. Istraživanje je utemeljeno na matičnim knjigama rođenih, vjenčanih i umrlih.¹

U promatranom razdoblju od 1870. do 1880., župa Buzet bila je veća od povijesnog teritorija samog grada Buzeta, a manja od njegova današnjeg administrativnog obuhvata. Stoga je bilo potrebno utvrditi točan obuhvat župe kako bi se podaci iz matičnih knjiga mogli pravilno interpretirati. Dodatni problem u uspoređivanju podataka pojavio se kad smo utvrdili da je župi pripadalo i naselje Rakitović (Rakitovac), današnji Rakitovec u Sloveniji.² Broj stanovnika tog naselja procijenili smo na temelju broja rođenih (7,7% od ukupnog broja rođenih), pretpostavljajući da je prosječna stopa nataliteta u tom selu bila jednaka prosječnoj stopi nataliteta ostalih buzetskih sela.

Geografsko situiranje naselja

Buzetski kraj, s gradom Buzetom, nalazi se u sjevernom dijelu središnje Istre, u porječju Mirne, najveće istarske rijeke. Sam grad Buzet, iako po tipu naselja grad, stanovništvom je vrlo malen (između 458 i 528 stanovnika u istraživanom razdoblju).³ Šire područje, Bužeština, geološki obuhvaća dvije prirodne mikrocjeline: krasku (buzetsku Ćićariju) i flišnu u porječju rijeke Mirne. Uz grad Buzet, Bužeština se tako sastoji od prve gravitacijske zone Buzeta i Fontane (sela Sv. Ivan, Selca, Cunj, Veli i Mali Mlun, Počekaji, Sv. Martin, Štrped, Marinci, Prodani, Sv. Donat, Srgobani, Brnkali, Škuljari i Žonti), Roščine (Roč, Blatna Vas, Ćiritež, Forčići, Nugla Gornja, Kampanja, Krkuš, Rim, Ročko polje, Stanica Roč, Sušica), Humščine, Sovinjštine (Sovinjak, Pračana, Sirotići, Sovinjska Brda, Sovinjsko Polje), Vrhuvštine (Vrh, Senj, Marčenegla, Barušići, Šculci, Juradi, Račice, Krušvari) i kraške zone (Brest, Jelovice, Kropinjak, Brljavci, Černehi, Vodice, Brgudac, Klenovšćak, Podgaće, Prapoće, Račja Vas, Rašpor, Trstenik i Lanišće).

¹ Matične knjige župe Buzet: rođeni (1862-1887); vjenčani (1836-1894); umrli (1836-1886) (Hrvatski državni arhiv u Zagrebu).

² Prema kazivanjima sadašnjeg župnika don Maria Žmaka, Rakitović neko vrijeme nije imao svećenika, pa su se djeca krstila u župi Buzet. Radi se o pograničnom naselju koje je jedno vrijeme bilo u sklopu hrvatskih pokrajina.

³ Buzet, akropolski položen, karakter grada ima više zbog povijesnih i arhitektonskih nego statističko-ekonomskih razloga (Ivo Rubić i Božo Jakovljević, *Buzet i njegov kraj*, Zagreb-Buzet, 1961: 55).

Buzet su stari Rimljani nazivali *Pinguentum*, što znači “bogat kraj”. Dobra zemlja i obilje vode iniciralo je razvoj poljodjeljstva, ali i stočarstva. No, u drugoj polovici 19. stoljeća zemljoradnja je bila na niskom stupnju razvoja, a kulture ne previše raznovrsne; glavna je bila vinogradarstvo, za njom i maslinarstvo, a u stočarstvu je prevladavalo svinjogojstvo.⁴

Povijesno, gospodarsko i socijalno okruženje

Kao grad u Markgrofoviji Istri, jednoj od 21 autonomne oblasti ustanovljene “Veljačkim patentom” 1861., nakon pada apsolutizma u Austriji, Buzet je do 1868. godine imao status mjesne općine u istoimenom kotaru. Te je godine broj kotareva i općina smanjen, a Buzet ostaje općina u koparskom političkom okrugu.⁵

Nakon Metternichove apsolutističke vladavine, zaključene revolucionarnom 1848.,⁶ potom i Bachova apsolutizma, započelo je, pod utjecajem narodnog preporoda, oko 1860. nacionalno osvješćivanje žitelja Istre.⁷ Traženja svojih

---

⁴ Jakov Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj 1780. do 1981. g.* Zagreb: Globus, 1987: 66, navodi kako se zemlja u 19. st. obrađivala na isti način kao i u 15. ili 13. stoljeću - drvenom (rjeđe željeznom) ralicom, stočnom vučom i golorukim ljudskim radom. Proizvodni su viškovi bili manji od obveznih daća crkvi i feudalcu, a to je ugrožavalo голу egzistenciju proizvodnog dijela društva.

⁵ Osim gradića Buzeta, područje obuhvaća porezne općine: Svi Sveti, Lanišće, Brgudac, Trstenik, Dane, Rakitovac, Slum, Črnicu. Movraž, Sočergu, Salež, Sovinjak i Vrh, a nakon 1872. i porezne općine Draguč, Hum, Račice, Tibule i Grimaldu. U Bužeštini su se stoljećima križala tri socijalna poretka; dok je politički najjači bio feudalni njemački sustav, socijalno najrazrađeniji bio je sustav komuna. Kulturno i politički najslabiji, ali brojem stanovnika i snagom svoje iskonske jakosti, najjači je bio slavenski socijalni poredak. Ovakav triptih vladao je u Istri od 9. do 19. stoljeća da bi, kako i u čitavoj Europi, pa tako i u Istri, tijekom 19. stoljeća došlo do nacionalnog, gospodarskog i socijalnog previranja (Ivo Rubić i Božo Jakovljević, *Buzet i njegov kraj*. Zagreb-Buzet, 1961: 34).

⁶ J. Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj*: 64-65, navodi da je Hrvatska pedesetih godina 19. stoljeća postala u pravom smislu kolonija unutar Austrijskog Carstva: a njemačkim jezikom kao službenim, austrijskim zakonodavstvom i sudstvom, sa strancima Austrijancima koji su vodili opću upravu (s ukinutim saborom, zabranjenim političkim strankama i jakom cenzurom), s ukinutim elementarnim slobodama izražavanja misli i djela... U sljedećem desetljeću apsolutistička vladavina bila je nešto ublažena, formirane su političke stranke - no vazalni položaj Hrvatske i njezina teritorijalna (politička i ekonomska) rascjepkanost ostale su i nadalje. Formiranjem dualističke Austro-Ugarske Monarhije 1867., političke su se prilike još više pogoršale. Uz stalni dvorski austrijski apsolutizam, maha je uzeo i mađarski nacionalizam, osobito u vrijeme banovanja Khuena Héderváryja (1883-1903).

⁷ Osnivač tog pokreta u Istri bio je biskup Juraj Dobrila (1812-1882), kojega povijesna znanost prepoznaje kao istarskog Strossmayera. Kao virilist, pripadao je Pokrajinskom saboru u Istri, u kojem su dominirali Talijani, artikulirajući u svojem narodnom poslanju potrebu i pravo na uporabu narodnog, materinjskog jezika u crkvi, školama, i javnom životu.

prava narod u Istri iznosio je na velikim narodnim skupštinama - taborima, učestalima upravo 1870. godine.⁸ Prezaduženost i preopterećenost hipotekama dovela je do krize malog seljačkog posjeda koji se, zbog nedostatka sredstava za unapređenje gospodarske razine, obrađivao na primitivan način. Vjerovnici, talijanski žitelji iz grada, na taj su način stekli bogatstvo, a u njihovim rukama bila je, preko talijanske stranke, i sva politička vlast. Zbog toga su vođe narodnog preporoda u Istri bile u narodu prepoznate ne samo kao kulturni i nacionalno-politički preporoditelji, već i kao svojevrsni "gospodarski osloboditelji."⁹ Talijanski su (vele)posjednici protiv slavenskih žitelja uvijek nalazili potporu u Italiji i Austriji, a talijanski vladajući sloj svoje je zahtjeve često iznosio u Pokrajinskom saboru u Poreču.¹⁰

Gospodarsko-društveni sustav Istre funkcionirao je u 19. stoljeću na sljedećim temeljima: proizvođač bi uzimao na zajam sjeme i druga sredstva za proizvodnju ili hranu za vlastito uzdržavanje, međutim, rijetko je bio u mogućnosti namiriti obveze iz nove berbe ili žetve, bez novih zaduživanja.¹¹ Postupno je zapadao u sve teže dužničke odnose čemu su pogodovale slabije rodne godine i nerijetke teže nerodice. Zaduzenost seljaka je rasla, pa je dolazilo je i do gubitka dijelova posjeda u korist vjerovnika i zapadanja u kolonatski odnos. Koloni su, pak, zapadali u još teže kolonatske obveze i sve veću gospodarsku i društvenu ovisnost o gospodaru-vjerovniku. Kolonatski sustav (koji je bio temeljni sustav istarske poljoprivrede i nakon ukinuća feudalnih tereta u rujnu 1848.) ostao je bitnim čimbenikom ograničenja proizvodnosti u poljoprivredi, ali i cjelini gospodarskog života u drugoj polovici istarskog 19. stoljeća. Trgovci i posjednici nisu zamjerali austrijskoj državnoj vlasti što ne ukida takav sustav i ne oslobađa mnoštvo Istrana od nedostojnog odnosa

⁸ I. Rubić i B. Jakovljević, *Buzet i njegov kraj*: 36-37.

⁹ Od velikog značenja bio je i austrijski zakon iz 1848. kojim su bile ukinute sve privilegije proistekle iz vazalnog odnosa. U Istri je to oslabilo odnos kmeta i gospodara. Na mnogim mjestima seljak je postao vlasnikom zemlje. Komadanjem veleposjeda od 1870. do 1900., broj posjedovnih listova popeo od 93.370 na 166.295, a u tom iznosu obuhvaćen je i proces razdiobe kućnih zadruga (I. Rubić i B. Jakovljević, *Buzet i njegov kraj*: 39).

¹⁰ Tijekom sedamdesetih godina 19. stoljeća, kao svojevrsni oblici agrarnih reformi javljaju se štedne i kreditne zadruge, koje pomažu ekonomsko uzdignuće istarskog seljaka. Zadrugarstvo se u Istri (kao i u Dalmaciji) zasnivalo na temelju austrijskog Zadrugnog zakona iz 1873. godine. Osnivanjem štedno-kreditnih zadruga, tzv. *posujilnica*, stvarao se alternativni izvor financijskih sredstava kao prinos unapređenju poljoprivrede (I. Rubić i B. Jakovljević, *Buzet i njegov kraj*: 39).

¹¹ Bernard Stulli, *Istarsko okružje 1825.-1860. Upravni sustav, demografske prilike, gospodarska struktura*. Rijeka: Historijski arhiv Pazin, 1984: 73.

ovisnosti. Njima je, naprotiv, odgovaralo što je u Austrijskoj monarhiji taj sustav bio čvrsto podložan kodeksu privatnog prava, pa ih nije zabrinjavala spoznaja što kolonatski sustav nije stimulirao agrarnu proizvodnju, već je podržavao prosječnost i predstavljao zapreku unapređenju poljoprivrede. Seljačka obitelj, iako je imala ponešto vlastita posjeda, bila je opterećena nizom kolonatskih obveza, zakupa-livela-polovništva prema većem broju gospodara, ali i poljoprivrednim nadničarenjem.¹² Među uzrocima zaostajanja poljoprivredne proizvodnje, osim posljedica dugoročno lošeg gospodarenja te obilježja agrarnog sustava i odnosa, treba ubrojiti i uočenu pojavu lihtarstva. Na istarskom imanju radili su i žene i djeca, angažirani u svim segmentima poljoprivredne proizvodnje i stočarstva, čak i u vrlo teškim poslovima poput rada u piranskim i koparskim solanama, nošenja na prodaju drva i drvenog ugljena...¹³

Konzekvenca takvih gospodarsko-društvenih odnosa bila je velika oskudica na istarskome selu. Pojedinci su tražili oslobađanje ili odgodu dugova i poreza, bile su uobičajene i česte zamolbe za pomoć Zemaljskom odboru u Poreču. Za razdoblje od 1870. do 1880. ilustrativan je podatak iz 1874., kada su u jednom spisu Općine Buzet ovako opisane životne prilike: "U ovoj godini propala je ljetina i zato je stanovništvo svedeno na krajnju bijedu i dovedeno do očajanja. Već više mjeseci svim obiteljima bez iznimke nedostaje najpotrebnije i... prisiljeni su da se hrane jednom dnevno, a neke svakih 36 sati loše začinjnim travama. Iscrpljenost, bijeda, jad, očaj isklesani su na licima tih bijednika i njihovo se kukavno stanje ne može opisati... Nema kredita i nema posla... Stanovništvo u međuvremenu umire od gladi, i potrebna je hitna i ne mala pomoć."¹⁴ Kad se neposredno nakon toga sastao i Cestovni odbor i odlučio prihvatiti kredit Zemaljskog odbora od 1.400 forinti s rokom vraćanja od tri godine, općina je to odbila jer nije u mogućnosti vraćati kredit, te još jednom upućuje zamolbu Zemaljskom odboru da udijeli pomoć samo za najpotrebitije. U to su doba i Općina i Cestovni odbor bili u rukama talijanske stranke, a načelnik općine bio je Ermani.¹⁵

¹² B. Stulli, *Istarsko okružje 1825.-1860*: 74.

¹³ Istarske su žene u pravilu bile zadužene za poslove vezane uz kućanstvo, a bavile su se i obrtima i trgovinom na malo, prodajući prvenstveno prehrambene proizvode. Radile su kao pekarike, sluškinje, sudjelovale su u brizi i skrbi za siromašne, bavile su se i medicinom, posebice ginekologijom i opstetricijom, a bilo je i onih koje su ribarile (Marija Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*. Zagreb: Srednja Europa, 2006: 170).

¹⁴ Ines Krota, »Buzet u spisima Istarskog sabora 1861.-1916.« *Buzetski zbornik* 12 (1988): 46.

¹⁵ I. Krota, »Buzet u spisima Istarskog sabora 1861.-1916.«: 46.

U političkom kontekstu, druga polovica 19. stoljeća u Istri u znaku je stalnih borbi za osvajanje općina. Do 1868. Talijani su postavljali svoja zastupstva u općinama, a Hrvati su se “probudili” tek od 1880. i povelili snažniju borbu za osvajanje tih općina. Žestoka borba vodila se i za izbore poslanika u Pokrajinski sabor u Poreču i Carevinsko vijeće u Beču. Talijani su do 1883. bili apsolutni gospodari u Pokrajinskom saboru u Poreču.¹⁶ Godine 1875., dok je općinom upravljao privremeni općinski odbor, Buzet se pokušao odvojiti od svog kraškog dijela, tražeći da Lanišće postane samostalna općina.¹⁷

Povijest Istre 19. stoljeća “ne može se poistovjetiti s političkim, stranačkim i nacionalnim borbama i previranjima; ona ima i svoju veoma naglašenu i osebujnu sastavnicu u gospodarskoj, demografskoj, zdravstvenoj i opće socijalnoj historiji.”¹⁸ Sedamdesetih godina 19. stoljeća pokušava se u Buzetu riješiti problem vodoopskrbe; Zemaljskom odboru upućuju se zamolbe za novčanom pomoći kako bi se izgradile *špine*, rezervoari i korita. Ta se pomoć uglavnom odobravala, ali su radove izvodili samo mještani. Mjesto Lanišće, koje je, kako se navodi u zamolbi Općine Buzet,¹⁹ središte župe s 11 zaselaka i broji 90 obitelji, odnosno 600 duša, dobiva 500 forinti iz Fonda za opskrbu vodom.²⁰

Nakon donošenja zakona o gradnji javnih nedržavnih cesta i formiranja cestovnih odbora iz 1863. počela se razvijati cestovna mreža.²¹

¹⁶“U istarskom saboru 1861. godine bilo je 30 zastupnika, od njih 28 talijanaša i svega 2 Hrvata. Pokrajinski sabori su od 1861. do 1873. birali poslanike za Zastupničku kuću Carevinskog vijeća u Beču; Istru su zastupala 4 zastupnika, svi Talijani. Međutim, 1873. godine, Carevinsko vijeće u Beču izdalo je zakon po kojem sabori nisu više slali izaslanike, već je njih izravno birao narod. Primjenom tog zakona, prvi poslanik u Beču bio je Hrvat, dr. Vinko Vitezić” (I. Rubić i B. Jakovljević, *Buzet i njegov kraj*: 40).

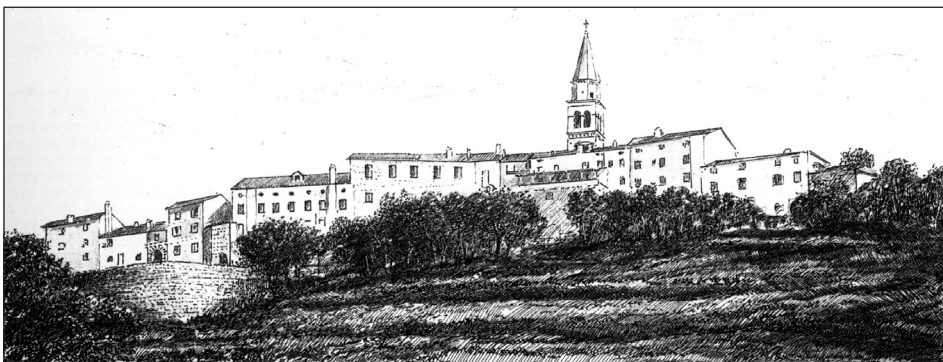
¹⁷ Zahtjev za odvajanjem Lanišća argumentirao se razlikama u običajima i privređivanju, no istinski povod bio je u činjenici da je uprava u Buzetu bila talijanska, a stanovnici Krasa većinom Hrvati, što je slabilo njihove nacionalne pozicije (I. Krota, »Buzet u spisima Istarskog sabora 1861.-1916.«: 48).

¹⁸ Miroslav Bertoša, »Glad i kriza mortaliteta god. 1817: istarski mikrokozmos i evropski kontekst (Obavijest o arhivskim sondiranjima i metodama elaboracije. Prethodne teze za buduću raspravu).« *Rad JAZU* 445 (1989): 44-45.

¹⁹ I. Krota, »Buzet u spisima Istarskog sabora 1861.-1916.«: 49.

²⁰ Zahtjev mjesta Podgača iz 1889. nije bio uzet u razmatranje, premda je mjesto brojilo 300 stanovnika, jer je zahtjev bio pisan hrvatskim jezikom. No, posredstvom Općine Buzet i oni su dobili potporu (I. Krota, »Buzet u spisima Istarskog sabora 1861.-1916.«: 49).

²¹ Ceste su bile važne u prometnom smislu, ali kroz zaposlenje, i kao pomoć izgladnjelom stanovništvu. Općina Buzet tražila je 1862. da Zemaljski odbor požuri izgradnju ceste Kranj-Istra preko Buzeta, jer je jedno desetljeće loših ljetina dovelo stanovništvo do gladi, a taj bi posao mogao ublažiti njihovu strašnu bijedu (I. Krota, »Buzet u spisima Istarskog sabora 1861.-1916.«: 49).

Slika 1. Buzet (autor: Aldo Bressanutti, preneseno iz: *Terra d'Istria: Viaggio pittorico attraverso i paesaggi della penisola Istriana*. Trieste, 1987: 107).

Položaj školstva u Buzetu sredinom sedamdesetih godine 19. stoljeća najbolje ilustrira zapisnik sa sjednice buzetskog općinskog zastupstva od 29. srpnja 1874. godine: “Tu djeluje samo jedna bijedna muška škola, što je nedovoljno za potrebe s obzirom da školske djece ima preko osamdesetero, a ženska je obuka sasvim zanemarena. Trebalo bi, dakle, pod hitno, otvarati još jedan muški razred i jednu žensku školu”.²²

Najveći dio naroda u Bužeštini činili su Hrvati, uz neznatni broj Talijana i nešto više talijanaša, koji su stanovali u gradu Buzetu i drugim gradićima.²³ Hrvati Buzeta svoje su poslanike slali na tabore u Kastav 1870., te u Lindar. Početak narodnog preporoda u Bužeštini vezuje se uz ime Antuna Flega, bliskog suradnika biskupa Dobrile. Protiv narodnog pokreta u Bužeštini svoju je djelatnost razvijao talijanski pokret buzetskih bogataša i trgovaca, kojim je rukovodila *Legia nazionale*.²⁴

U Bužeštini su zastupljeni gotovo svi dijalekti hrvatskog jezika (čakavski, štokavski, kajkavski), a govor naroda Bužeštine, zbog bliske granice sa Slovenijom, isprepleten je riječima slovenske kajkavštine. Razvoj hrvatskog jezika

²² I. Krota, »Buzet u spisima Istarskog sabora 1861.-1916.«: 50.

²³ Do trenutka kad su Hrvati preuzeli vlast buzetskom je općinom “upravljalo 50 Talijana i 450 talijanaša nad 17500 Hrvata” (I. Rubić i B. Jakovljević, *Buzet i njegov kraj*: 42).

²⁴ Nacionalna struktura stanovništva u razdoblju austrijskih popisa od 1880. do 1910. može se indirektno rekonstruirati prema podacima o uporabnom jeziku, ali je treba oprezno iščitavati imajući u vidu činjenicu da su činovnici zaduženi za popis bili izabrani od stranke koja je bila na vlasti u općini, pa su bili u mogućnosti promijeniti zatečene podatke na terenu, a zbog dvojezičnosti mnogi stanovnici mogli su izabrati jezik naroda koji im je više odgovarao u trenutku popisa (Ivan Zupanc, »Metodološke značajke demografskog istraživanja Istre.« *Buzetski zbornik* 30 (2004): 366).

Buzeštine otežavan je i talijanskom vladavinom, kada su izostavljane knjige i škole na materinjskom jeziku.²⁵

Prvi simptomi demografske tranzicije: broj stanovnika i prirodno kretanje stanovništva u Buzetu (1870-1880)

Promjene u stanovništvu uvijek su vezane uz proces društveno-gospodarskog razvoja. Ukidanjem feudalnih odnosa 1848. inicirani su modernizacijski procesi, kojima počinje ubrzanija transformacija stoljećima razmjerno stabilnih društvenih struktura. Prostor Hrvatske pripadao je europskoj periferiji u kojoj se zbivala zakašnjela društveno-ekonomska preobrazba, a paralelno s njom i zakašnjela preobrazba pojedinih sastavnica demoreprodukcije.²⁶

Sve do osamdesetih godina 19. stoljeća Istra se, poput Hrvatske i Slavonije, nalazila u tzv. predtranzicijskoj etapi, u kojoj su podjednako bile visoke stope i rodnosti i smrtnosti, osobito djece i dojenčadi. Visoka smrtnost stanovništva bila je uvjetovana strukturom proizvodnje koja se pretežito oslanjala na poljodjelstvo, a ono je (baš kao i u Buzetu i istarskom području) nakon ukidanja feudalnih odnosa i uvođenja procesa zemljišnog rasterećenja trebalo nekoliko desetljeća konsolidacije kako bi moglo proizvesti dovoljno za prehranu i viškove za tržište, što još nije značilo i kapitalistički preobražaj. Visokim stopama smrtnosti pridonijele su i česte epidemije, niska prosvijećenost, pothranjenost i oskudica.²⁷

Temeljni institucionalni sustav privrednog života građanske Hrvatske bio je u inicijalnom razdoblju modernizacijskih tijekova (1850/75.), uspostavljen pod prevladavajućim utjecajem zastupnika tradicionalnih agrarno-merkantilnih usmjerenja. Zato je u sebi sadržavao nedostatke koji su ograničavali mogućnosti njegova stvarnog funkcioniranja kao osnove za kapitalističku industrijalizaciju hrvatske privrede.²⁸ Agrarna struktura u Istri razvijala se u

²⁵ Već od 9. ili 10. stoljeća, u crkvi se upotrebljava slavensko pismo - glagoljica. Tim su pismom pisani misali, brevijari, matične knjige... U 15. stoljeću bilo je u Istri oko 500 svećenika glagoljaša, a tek se u 19. stoljeću neki biskupi suprotstavljaju uporabi glagoljice (I. Rubić i B. Jakovljević, *Buzet i njegov kraj*: 68).

²⁶ Božena Vranješ-Šoljan, »Obilježja demografskog razvoja Hrvatske i Slavonije 1860.-1918.« *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 31 (1998): 42.

²⁷ B. Vranješ-Šoljan, »Obilježja demografskog razvoja Hrvatske i Slavonije 1860.-1918.«: 44.

²⁸ Igor Karaman, »Procesi/fenomeni inicijalne tranzicije stanovništva Hrvatske do 1918.«, u: *Hrvatska na pragu modernizacije (1750-1918.)*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2000: 239.

kolonatskim odnosima,²⁹ no usprkos ukinuću feudalnih odnosa, gospodarski položaj seljaka bio je i dalje otežan zbog isplaćivanja zaostalih dugova vlasteli, koja je u novonastaloj društvenoj i gospodarskoj situaciji zapala u krizu.³⁰

Godine 1836., 1849. i 1850. u Istri su vladale epidemije kuge i kolere. Kolera je 1855. prouzročila smrt preko 5.000 ljudi u čitavoj Istri.³¹ Uz epidemije, od 1850. do 1870. učestale su i gladi, koje su uvjetovale pojavu emigracijskih valova i sporiji porast stanovništva nego što je to omogućavao prirodni prirast. Posljednja dekada (1861/70.) tog razdoblja bila je najpovoljnija za porast istarskog pučanstva.³² Sedamdesete godine 19. stoljeća razdoblje su svjetske žitne krize, koja se reflektira europskom agrarnom krizom.³³

Tablica 1. Indeks rasta broja stanovnika Istre i župe Buzet (1857-1880)

Godina	Istra		župa Buzet	
	Broj stanovnika	Indeks	Broj stanovnika	Indeks
1857.	136.565	100	3.164	100
1869.	150.907	110,50	3.431	108,44
1880.	179.575	131,49	3.947	124,75

IZVORI: Jakov Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj 1780. do 1981. g.* Zagreb: Globus, 1987: 95; Mirko Korenčić, *Naselja i stanovništvo Socijalističke Republike Hrvatske (1857-1971)*. Zagreb: Djela JAZU 54, 1979: 144-149.

²⁹ Agrarni odnosi nisu bili svugdje isti. "U sklopu Austrijskog Carstva stanovništvo hrvatsko-slavonske Vojne granice sve do njenog razvojačenja 1873. bilo je podvrgnuto izravno austrijskoj vojnoj upravi. S obzirom na vojnu funkciju, namijenjenu tom prostoru, seljak je bio samo prividno slobodan... Otočna i priobalna Dalmacija razvijala se na kolonatskim odnosima... postojala su dva oblika odnosa: kmetstvo i težaština. Koloni su imali nešto svoje zemlje, a težak je bio bez zemlje i obrađivao je samo tuđu." (Jakov Gelo, Anđelko Akrap i Ivan Čipin, *Temeljne značajke demografskog razvoja Hrvatske*. Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti RH, 2005: 153).

³⁰ "Oko sredine stoljeća, kao važan industrijski pogon može se navesti samo rudnik kamenog ugljena u Labinu, zatim brodogradnja, solane i industrija živežnih namirnica u Rovinju, a od 1850.-te niču brodogradilišta, dokovi i jedan arsenal glavne austrijske ratne luke u Puli" (Arnold Suppan, »Narodi Habsburške Monarhije: Hrvati.«, u: *Oblikovanje nacije u građanskoj Hrvatskoj (1835-1918.)*. Zagreb: Naprijed, 1999: 110).

³¹ J. Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj*: 88-96.

³² J. Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj*: 185.

³³ Kao posljedica krize stvara se koncentracija stanovnika u gradovima, dok su na selu prilike sve teže uslijed silnih poreza, nižih cijena poljoprivrednih proizvoda kao i zbog smanjenih prihoda seljačkih gospodarstava (J. Gelo, A. Akrap i I. Čipin, *Temeljne značajke demografskog razvoja Hrvatske*: 155).

Rast stanovništva u Istri ipak je bio evidentan. Od 150.907 stanovnika 1869. narastao je 1880. na 179.575 stanovnika. Istra je te godine bila najgušće naseljeno područje u Hrvatskoj s 57,4 stanovnika na km² ili za 13 stanovnika iznad prosjeka cijele Hrvatske. Sličan trend porasta stanovništva, uz nešto niži indeks rasta, bio je i u župi Buzet (tablice 1-3, grafikon 1).

Tablica 2. Broj stanovnika naselja župe Buzet (1857-1880)

Naselje	1857.	1869.	1880.
<i>Župa Buzet</i>	3.164	3.431	3.947
Buzet	422	458	528
Cunj	129	140	46
Črnica	294	319	291
Sv. Donat	160	173	179
Fontana	-	-	17
Sv. Ivan	181	196	205
Juričići	-	-	24
Kajini	179	194	129
Krbavčići	-	-	95
Mala Huba	-	-	49
Mali Mlun	-	-	134
Marinci	-	-	63
Sv. Martin Pri Buzetu	406	440	374
Pengari	-	-	39
Peničići	-	-	34
Počekaji	-	-	79
Podkuk	170	184	63
Podrebar	81	88	114
Prodani	170	184	196
Selca	-	-	41
Strana	125	135	166
Štrped	378	410	290
Veli Mlun	120	131	169
Ugrini	106	115	146
Perci	-	-	148
Abrami	-	-	25
Rakitovac	(243)	(264)	(303)

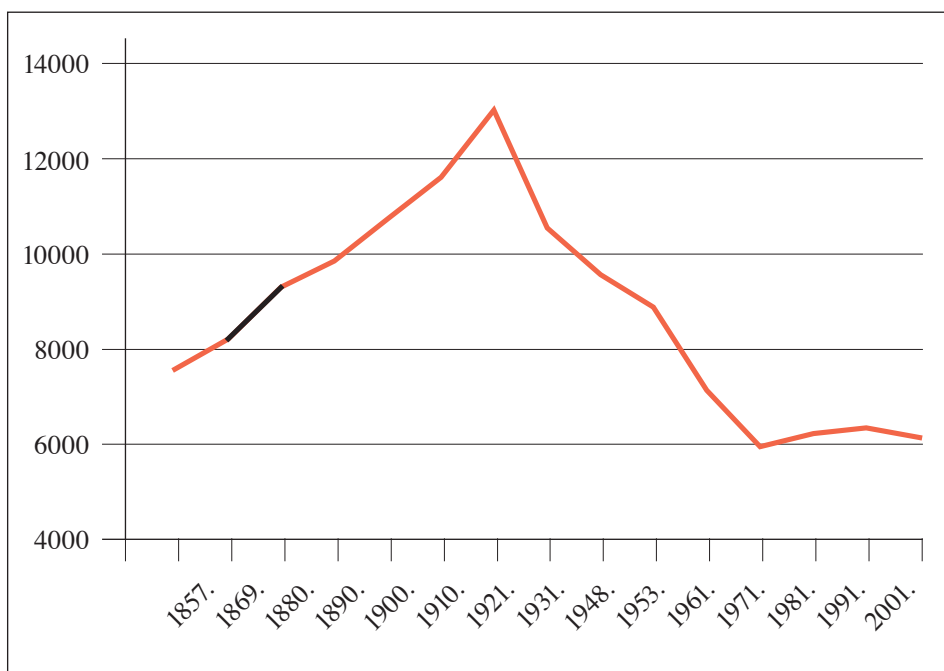
NAPOMENA: Broj stanovnika Rakitovića (današnji Rakitovac u Sloveniji) je procijenjen.

IZVOR: Mirko Korenčić, *Naselja i stanovništvo Socijalističke Republike Hrvatske (1857-1971)*. Zagreb: Djela JAZU 54, 1979: 144-149.

Tablica 3. Broj stanovnika općine Buzet u današnjem obuhvatu (1857-2001)

Godina	Broj stanovnika	Godina	Broj stanovnika	Godina	Broj stanovnika
1857.	7.525	1910.	11.562	1961.	7.088
1869.	8.158	1921.	12.984	1971.	5.895
1880.	9.250	1931.	10.496	1981.	6.168
1890.	9.804	1948.	9.521	1991.	6.295
1900.	10.686	1953.	8.838	2001.	6.095

IZVOR: *Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001.* Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, CD.

Grafikon 1. Broj stanovnika župe Buzet (1857-2001)

Prosječne stope nataliteta i mortaliteta bile su u Istri (i Dalmaciji) nešto niže nego u Hrvatskoj i Slavoniji i Vojnoj granici. To se posebice odnosi na stope mortaliteta u razdoblju od 1871. do 1875. godine. U župi Buzet, pak, iskazuju se nešto niže stope nataliteta i mortaliteta u odnosu na istarske prosječne vrijednosti. Vjerojatno su rezultat mješovitog karaktera župe, u kojoj ne živi samo seosko nego i gradsko stanovništvo. Većina pokazatelja ukazuje da

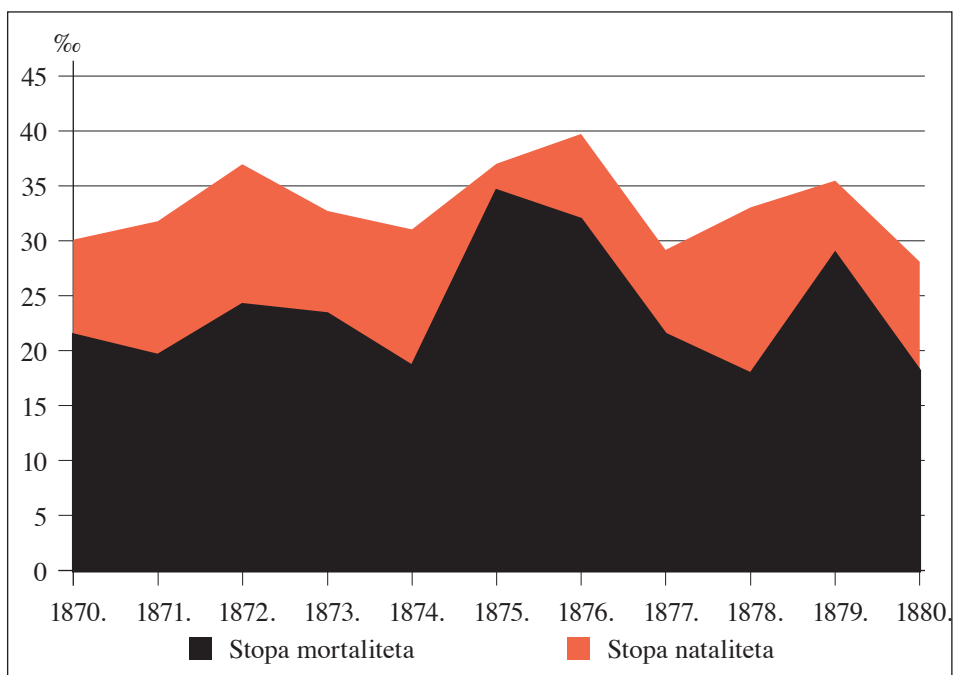
je Buzet na samom početku tranzicije: natalitet je još uvijek visok, mortalitet je nešto opao, dovoljno da čak i u lošim godinama ne nadmaši natalitet. Godine 1874. propala je ljetina i zavlada posvemašnja bijeda i glad. Posljedice u mortalitetu su se osjetile u sljedeće dvije godine, kada je stopa smrtnosti nadmašila 35‰ (epidemija angine u kolovozu-rujnu 1875.), ali ipak nije proizvela prirodni pad. Godine 1879. veći broj ljudi umro je od “kašlja” (*tussis*). Godine 1879/80. bila je u Istri i Dalmaciji vrlo oštra zima. Zavlada je velika nestašica i glad, pa se u drugim hrvatskim krajevima skupljala hrana, odjeća, obuća i novac za pomoć. Račun o dohocima, troškovima i podjeli prikupljenoga objavili su listovi *Naša sloga* i *Slovenski narod*. Nešto gotovine dobio je i župnik u Buzetu. I ova je glad mogla biti neizravan uzrok povećane smrtnosti u Buzetu 1879. godine.³⁴

Tablica 4. Prirodno kretanje i migracijski saldo župe Buzet (1870-1880)

Godina	Broj stanovnika	Broj rođenih	Broj umrlih	Prirast (pad)	Broj vjenčanih	Prosječna godišnja stopa nataliteta	Prosječna godišnja stopa mortaliteta	Prosječna godišnja stopa prirodnog prirasta	Prosječni godišnji migracijski saldo	Prosječna godišnja stopa nupcijaliteta
<i>Ukupno</i>		1489	1063	426	329	36,94	26,35	10,59	8	8,16
1869.	3431									
1870.	3478	115	82	33	20	33,52	23,90	9,62	14	5,83
1871.	3525	123	76	47	37	35,37	21,85	13,51	0	10,64
1872.	3572	145	95	50	29	41,14	26,95	14,19	-3	8,23
1873.	3619	130	93	37	32	36,40	26,04	10,36	10	8,96
1874.	3666	125	75	50	24	34,54	20,73	13,82	-3	6,63
1875.	3712	151	141	10	31	41,19	38,47	2,73	37	8,46
1876.	3759	164	132	32	31	44,18	35,56	8,62	15	8,35
1877.	3806	122	90	32	36	32,45	23,94	8,51	15	9,58
1878.	3853	140	76	64	25	36,78	19,97	16,81	-17	6,57
1879.	3900	152	124	28	26	39,45	32,18	7,27	19	6,75
1880.	3947	122	79	43	38	31,28	20,26	11,03	4	9,74

IZVOR za tablice 4-12: Matične knjige župe Buzet

³⁴ Nevio Šetić, *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama. Naša sloga 1870.-1915.* Zagreb: Dom i svijet, 2005: 229.

Grafikon 2. Prirodno kretanje u župi Buzet (1870-1880)

Prosječna godišnja stopa prirodnog prirasta od 1870. do 1880. veća je od 10‰, i to je svakako jedan od pokazatelja da je tranzicija mortaliteta već započela (tablica 4, grafikon 2). Neznatno pozitivan migracijski saldo pokazuje da još uvijek nema nikakvih naznaka tranzicijskih konzekvenci, koje će se očitovati u pojačanoj emigraciji. Životna dob je produljena, a i kasna ženidba također ukazuje na prethodno, demografski pozitivno razdoblje koje će zapravo i inicirati tranzicijski proces. Kao što je bio slučaj u korčulanskom Blatu, i u Buzetu, a kako su utvrdili Jakov Gelo, Anđelko Akrap i Ivan Čipin i u cijeloj Hrvatskoj,³⁵ tranzicija mortaliteta nije započela smanjenjem smrtnosti dojenčadi, već produljenjem životnog vijeka.

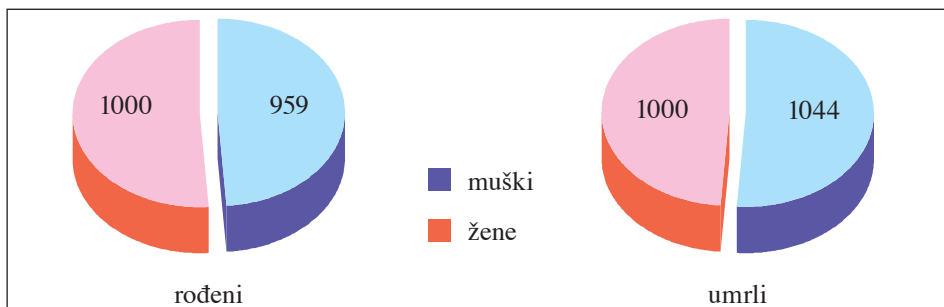
³⁵ U Europi je opća stopa smrtnosti krenula u tranziciju padom smrtnosti dojenčadi i male djece dok je u Hrvatskoj, i to je svojevrstan fenomen, pad smrtnosti započeo padom smrtnosti odraslih, odnosno osoba starijih od 5 godina (Jakov Gelo, »Kretanje ukupnog stanovništva Hrvatske.«, u: Jakov Gelo, Anđelko Akrap i Ivan Čipin, *Temeljne značajke demografskog razvoja Hrvatske*. Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti RH, 2005: 60).

Spolna struktura rođenih i umrlih

Spolna struktura rođenih bila je u Buzetu netipična u odnosu na Hrvatsku, gdje su manje-više svuda laganu prevagu imali dječaci. Iz toga, međutim, ne treba izvlačiti nikakve posebne zaključke, jer je riječ o promatranju mikro-područja u kratkom vremenskom intervalu, pa su moguće i veće oscilacije.

Omjer muške i ženske djece u razdoblju od 1870. do 1880. je 729 : 760, ili 959 muške na 1.000 ženske djece. Samo u 2 od 11 godina bilo je rođeno više muške djece (tablica 5, grafikon 3).

Kod smrtnosti je bilo suprotno: omjer umrlih muškaraca i žena iznosio je 543 : 520, ili 1.044 umrlih muškaraca na 1.000 umrlih žena. U 3 od 11 godina umrlo je više žena nego muškaraca (tablica 6, grafikon 3). Prema Geli, u Istri je do 1880. na 1.000 umrlih žena umiralo prosječno 1.077 muškaraca.³⁶

Grafikon 3. Spolna struktura rođenih i umrlih u župi Buzet (1870-1880)

Dob umrlih

Udio dojenčadi u mortalitetu premašivao je 30% (tablica 7, grafikon 4).³⁷ Muška dojenčad (28,15%) bila je rizičnija skupina od ženske (26,89%). Polovica

³⁶ J. Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj*: 166.

³⁷ Kao buduća majka, žena je morala biti svjesna da postoji realna mogućnost da ne preživi porod. U slučaju da je porod protekao u redu, suočavala se s mogućnošću da izgubi tek rođeno ili još vrlo malo dijete. Tako je dobrim dijelom svog života bila suočena s realnošću smrti. Usprkos velikoj smrtnosti djece, majku je bolest djeteta i mogućnost da ne preživi bolest teško pogađala, te je nastojala pomoći djetetu, često se obraćajući *štrigama* ozdraviteljicama. Između majke i djeteta stvarao se poseban afektivni odnos, koji se nije prekidao nakon djetinjstva. (M. Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet istarskih žena*: 170).

Tablica 5. Struktura rođenih župe Buzet po mjesecima (1870-1880)

Godina	Ukupno	Mjesec												Bli-zanci	Izvan-bračni
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII		
<i>Ukupno</i>	1489	137	132	136	135	117	113	105	123	126	126	106	133	43	35
<i>%</i>	100	9,20	8,87	9,13	9,07	7,86	7,59	7,05	8,26	8,46	8,46	7,12	8,93	2,89	2,35
1870.	115	12	7	11	15	12	12	6	12	8	7	4	9	2	4
1871.	123	17	10	12	11	7	4	8	9	10	11	11	13	4	2
1872.	145	16	14	13	15	8	10	9	10	15	9	12	14	6	5
1873.	130	6	18	14	7	10	8	7	11	10	14	11	14	5	4
1874.	125	13	10	10	9	15	7	9	14	13	9	5	11	8	1
1875.	151	8	13	12	12	5	11	11	21	11	11	15	21	4	5
1876.	164	16	14	19	12	12	19	13	12	12	15	7	13	6	5
1877.	122	17	12	9	16	11	10	9	5	8	8	7	10	0	3
1878.	140	8	16	11	15	11	8	7	13	14	17	12	8	4	4
1879.	152	10	10	16	16	20	12	12	7	10	13	16	10	4	1
1880.	122	14	8	9	7	6	12	14	9	15	12	6	10	0	1
<i>Muški</i>	729	66	64	61	74	48	52	55	58	61	64	59	67	19	16
<i>%</i>	100	9,05	8,78	8,37	10,15	6,58	7,13	7,54	7,96	8,37	8,78	8,09	9,19	2,61	2,19
1870.	55	4	5	6	8	6	5	4	5	4	1	3	4	1	1
1871.	58	12	8	6	4	3	1	2	3	6	3	5	5	2	2
1872.	70	5	6	5	8	4	6	5	6	7	4	8	6	1	2
1873.	60	4	8	5	5	4	2	4	4	6	6	5	7	3	2
1874.	62	5	6	6	5	6	2	6	7	6	4	4	5	5	
1875.	76	2	6	6	7	0	7	4	11	6	7	6	14	1	4
1876.	76	6	5	7	5	4	10	8	7	4	9	6	5	4	1
1877.	77	12	6	6	11	4	7	5	4	5	5	6	6		2
1878.	69	3	8	6	10	5	6	2	4	5	10	5	5	2	1
1879.	74	8	4	6	8	9	4	6	3	4	8	10	4		
1880.	52	5	2	2	3	3	2	9	4	8	7	1	6		1
<i>Žene</i>	760	71	68	75	61	69	61	50	65	65	62	47	66	24	19
<i>%</i>	100	9,34	8,95	9,87	8,03	9,08	8,03	6,58	8,55	8,55	8,16	6,18	8,68	3,16	2,50
1870.	60	8	2	5	7	6	7	2	7	4	6	1	5	1	3
1871.	65	5	2	6	7	4	3	6	6	4	8	6	8	2	
1872.	75	11	8	8	7	4	4	4	4	8	5	4	8	5	3
1873.	70	2	10	9	2	6	6	3	7	4	8	6	7	2	2
1874.	63	8	4	4	4	9	5	3	7	7	5	1	6	3	1
1875.	75	6	7	6	5	5	4	7	10	5	4	9	7	3	1
1876.	88	10	9	12	7	8	9	5	5	8	6	1	8	2	4
1877.	45	5	6	3	5	7	3	4	1	3	3	1	4		1
1878.	71	5	8	5	5	6	2	5	9	9	7	7	3	2	3
1879.	78	2	6	10	8	11	8	6	4	6	5	6	6	4	1
1880.	70	9	6	7	4	3	10	5	5	7	5	5	4		

■ maksimum

■ minimum

Tablica 6. Struktura umrlih župe Buzet po mjesecima (1870-1880)

Godina	Ukupno	Mjesec											
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
<i>Ukupno</i>	1063	90	83	103	81	67	66	70	112	122	91	90	88
<i>%</i>	100	8,47	7,81	9,69	7,62	6,30	6,21	6,59	10,54	11,48	8,56	8,47	8,28
1870.	82	10	10	6	9	4	2	4	5	12	9	7	4
1871.	76	6	5	7	4	4	5	7	9	7	6	9	7
1872.	95	6	8	7	9	4	4	10	8	11	9	10	9
1873.	93	6	8	12	8	7	2	7	17	13	3	2	8
1874.	75	2	5	4	4	4	2	4	4	7	12	12	15
1875.	141	9	6	11	10	11	6	7	25	20	5	16	15
1876.	132	21	15	22	11	6	12	3	12	10	6	6	8
1877.	90	6	7	17	10	9	7	1	6	8	7	6	6
1878.	76	6	3	8	6	3	6	6	9	9	9	6	5
1879.	124	9	10	7	4	4	14	16	12	16	18	7	7
1880.	79	9	6	2	6	11	6	5	5	9	7	9	4
<i>Muški</i>	543	44	38	53	40	35	39	39	60	62	39	49	45
<i>%</i>	100	8,10	7,00	9,76	7,37	6,45	7,18	7,18	11,05	11,42	7,18	9,02	8,29
1870.	41	5	5	5	2	0	1	3	4	7	5	3	1
1871.	27	2	1	3	0	1	1	3	4	3	2	4	3
1872.	57	5	5	5	7	3	4	6	6	3	1	5	7
1873.	36	1	2	3	3	4	1	2	10	3	1	1	5
1874.	47	2	5	3	4	1	1	4	2	5	7	6	7
1875.	79	5	3	4	5	7	3	4	16	13	2	10	7
1876.	69	10	9	11	6	4	7	2	4	5	3	4	4
1877.	49	6	1	12	2	5	5	0	4	4	4	3	3
1878.	39	3	1	3	3	3	4	2	3	6	5	5	1
1879.	54	3	2	3	3	1	8	10	4	7	5	3	5
1880.	45	2	4	1	5	6	4	3	3	6	4	5	2
<i>Žene</i>	520	46	45	50	41	32	27	31	52	60	52	41	43
<i>%</i>	100	8,85	8,65	9,62	7,88	6,15	5,19	5,96	10,00	11,54	10,00	7,88	8,27
1870.	41	5	5	1	7	4	1	1	1	5	4	4	3
1871.	49	4	4	4	4	3	4	4	5	4	4	5	4
1872.	38	1	3	2	2	1	0	4	2	8	8	5	2
1873.	57	5	6	9	5	3	1	5	7	10	2	1	3
1874.	28	0	0	1	0	3	1	0	2	2	5	6	8
1875.	62	4	3	7	5	4	3	3	9	7	3	6	8
1876.	63	11	6	11	5	2	5	1	8	5	3	2	4
1877.	41	0	6	5	8	4	2	1	2	4	3	3	3
1878.	37	3	2	5	3	0	2	4	6	3	4	1	4
1879.	70	6	8	4	1	3	6	6	8	9	13	4	2
1880.	34	7	2	1	1	5	2	2	2	3	3	4	2

■ maksimum

■ minimum

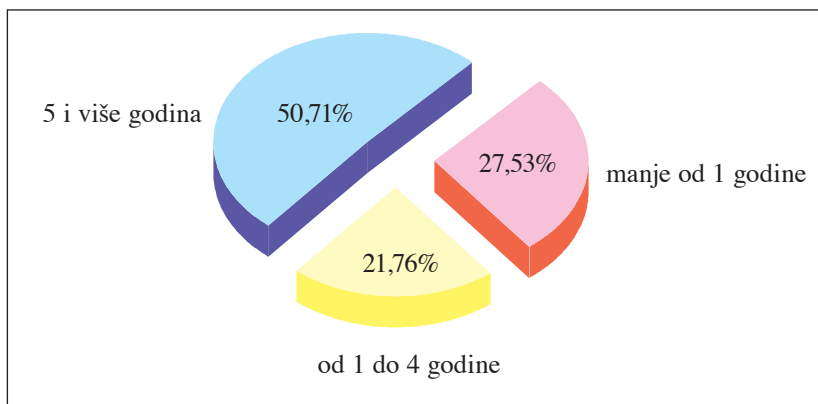
Tablica 7. Struktura umrlih po dobi i spolu župe Buzet (1870-1880)

Dob	Broj umrlih			Struktura (%)		
	Muški	Ženske	<i>Ukupno</i>	Muški	Ženske	<i>Ukupno</i>
<i>Ukupno</i>	544	519	1063	100	100	100
0-23 sata	33	35	68	6,11	6,77	6,43
1-6 dana	21	17	38	3,89	3,29	3,60
7-29 dana	22	27	49	4,07	5,22	4,64
1-11 mjeseci	76	60	136	14,07	11,61	12,87
<i>0-11 mjeseci</i>	152	139	291	28,15	26,89	27,53
1-4	105	125	230	19,44	24,18	21,76
5-9	36	38	74	6,67	7,35	7,00
10-14	14	9	23	2,59	1,74	2,18
15-19	13	9	22	2,41	1,74	2,08
20-24	11	10	21	2,04	1,93	1,99
25-29	14	7	21	2,59	1,35	1,99
30-34	8	15	23	1,48	2,90	2,18
35-39	13	15	28	2,41	2,90	2,65
40-44	9	12	21	1,67	2,32	1,99
45-49	15	9	24	2,78	1,74	2,27
50-54	8	10	18	1,48	1,93	1,70
55-59	21	10	31	3,89	1,93	2,93
60-64	17	13	30	3,15	2,51	2,84
65-69	24	20	44	4,44	3,87	4,16
70-74	22	33	55	4,07	6,38	5,20
75-79	27	23	50	5,00	4,45	4,73
80-84	20	14	34	3,70	2,71	3,22
85-89	9	3	12	1,67	0,58	1,14
90-94	2	3	5	0,37	0,58	0,47
Nepoznato	4	2	6			

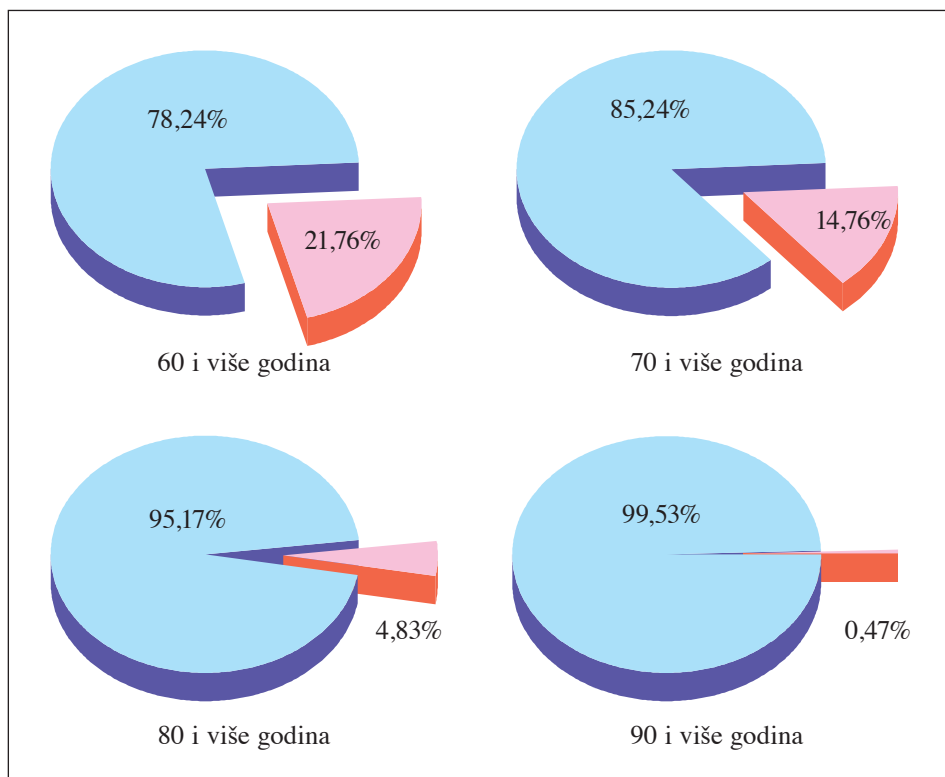
NAPOMENA: U strukturi je iz obračuna isključena kategorija “nepoznato”.

umrlih nije doživjela petu godinu. (49,29%). No, u starijim dobnim skupinama najveći broj umrlih (5,20%) pripadao je dobnj skupini između 70 i 74 godine,³⁸

³⁸ Najstariji žitelj Pule, kako svjedoče matične knjige grada od 1613. do 1815., bio je Piero zvan Centorecchini. Doživio je oko 120 godina. U prilog dugovječnosti govori i podatak o čak 88 osoba umrlih u Puli dobi od 80 i više godina (Slaven Bertoša, *Život i smrt u Puli, starosjeditelji i doseljenici od 17. do početka 19. stoljeća*. Pazin, 2002: 233-235).

Grafikon 4. Smrtnost dojenčadi i male djece u župi Buzet (1870-1880)

Grafikon 5. Doživljena dob u župi Buzet (1870-1880)

a to je bilo na razini dubrovačkih župa, gdje je doživljena dob bila najviša, a iznad razine slavonskih župa. Blizu 15% umrlih Buzećana doživjelo je 70 godina,³⁹ dok je istodobno tu granicu prelazilo manje od 6% Slavonaca, ali i više od 20% umrlih s dubrovačkih otoka. Produljen ljudski vijek naslućuje početke procesa demografske tranzicije i u nešto blažem obliku pokazuje ono što se uočilo i u Blatu na Korčuli, a to je da su se efekti društvenog razvoja prvo odrazili na porast doživljene dobi staračkog kontingenta (grafikon 5), a tek potom smanjenjem smrtnosti dojenčadi.

Ritam začeca, rođenja, ženidbe i smrti

Od svih 12 istraženih župa Buzet ima najpravnomjerniju mjesečnu distribuciju začeca i rođenja. No, izgled krivulje sličan je kao i u drugim dijelovima Hrvatske:⁴⁰ najveći broj začeca u proljeće (od ožujka do srpnja) i zimi (od studenog do siječnja), a najmanji u vrijeme korizme (veljača) i jesenskih radova (od kolovoza do listopada). Slijedom toga, najmanje rođenih bilo je u studenom, te od svibnja do srpnja, a najviše od prosinca do travnja, odnosno od kolovoza do listopada. No, ritam začeca bitno se razlikuje od onoga u Puli, u ranijem razdoblju (1631-1840), koje je istražio Egidio Ivetic! Prema tom istraživanju, prva polovica godine bila je puno plodnije razdoblje od druge, a najveći je "zastoj" bio u kolovozu i rujnu.⁴¹

Jesenski maksimum vjenčanja u Buzetu je dominirao nad zimskim. Gotovo polovica brakova sklopljena je u studenom (46,81%), a više od jedne četvrtine (28,88%) u veljači. Manje od jedne četvrtine vjenčanja obavljeno je u svim ostalim mjesecima zajedno.⁴² U Poreču (1701-1800) i Novigradu (1591-1800),

³⁹ Prosječna dob pri smrti u Puli kretala se u razdoblju od 1625. do 1815. između 23,64 i 24,54 godine. Na nisku prosječnu dob utjecala je velika smrtnost djece, posebice u dobi do pet godina (S. Bertoša, *Život i smrt u Puli*: 68.).

⁴⁰ Uz župe koje su bile obuhvaćene ovim istraživanjem i čiji se rezultati objavljuju u radovima ovog broja *Anala*, vidi i: Nenad Vekarić, Irena Benyovsky, Tatjana Buklijaš, Maurizio Levak, Nikša Lučić, Marija Mogořović i Jakša Primorac, *Vrijeme ženidbe i ritam poroda. Dubrovnik i njegova okolica od 17. do 19. stoljeća*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2000: 84-91.

⁴¹ Egidio Ivetic, *Oltremare. L'Istria nell' ultimo dominio veneto*. Venezia: Istituto veneto di scienze, lettere ed arti. 2000: 369.

⁴² Puljske matične knjige otkrivaju zanimljive razlike u mjesečnoj distribuciji vjenčanih u razdoblju od 1613. do 1815. Najviše vjenčanih bilo je u lipnju i veljači, a najmanje u prosincu i ožujku (S. Bertoša, *Život i smrt u Puli*: 49).

međutim, dominirao je zimski maksimum.⁴³ Jesenski maksimum bio je dominantan u južnoj Hrvatskoj, a prema Jasni Čapo, u Hrvatsku je prodirao iz Bosne i Hercegovine.⁴⁴

Najrizičniji mjeseci u Buzetu su bili kolovoz i rujan, čemu je pridonijela epidemija angine u tim mjesecima 1875. godine. Najmanje ljudi umiralo je od svibnja do srpnja (tablice 5-6, 8-10 i grafikoni 6 i 7).

Tablica 8. Struktura vjenčanih župe Buzet po mjesecima (1870-1880)

Godina	Ukupno	Mjesec											
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Ukupno	329	13	95	3	6	8	9	8	6	10	14	154	3
%	100	3,95	28,88	0,91	1,82	2,43	2,74	2,43	1,82	3,04	4,26	46,81	0,91
1870.	10	0	4	0	0	2	1	0	1	1	1	9	1
1871.	24	2	14	0	1	3	0	4	0	0	0	12	1
1872.	14	2	5	0	2	0	3	0	1	0	1	15	0
1873.	10	2	7	0	0	0	0	0	0	0	1	21	1
1874.	15	2	9	0	0	0	0	1	0	2	1	9	0
1875.	13	1	10	1	1	0	0	0	0	0	0	18	0
1876.	16	0	10	0	0	1	0	1	2	2	0	15	0
1877.	20	3	9	0	0	0	2	1	1	0	4	16	0
1878.	13	0	7	2	0	0	1	0	0	1	2	12	0
1879.	23	1	16	0	0	1	1	1	0	1	2	3	0
1880.	14	0	4	0	2	1	1	0	1	3	2	24	0

■ maksimum

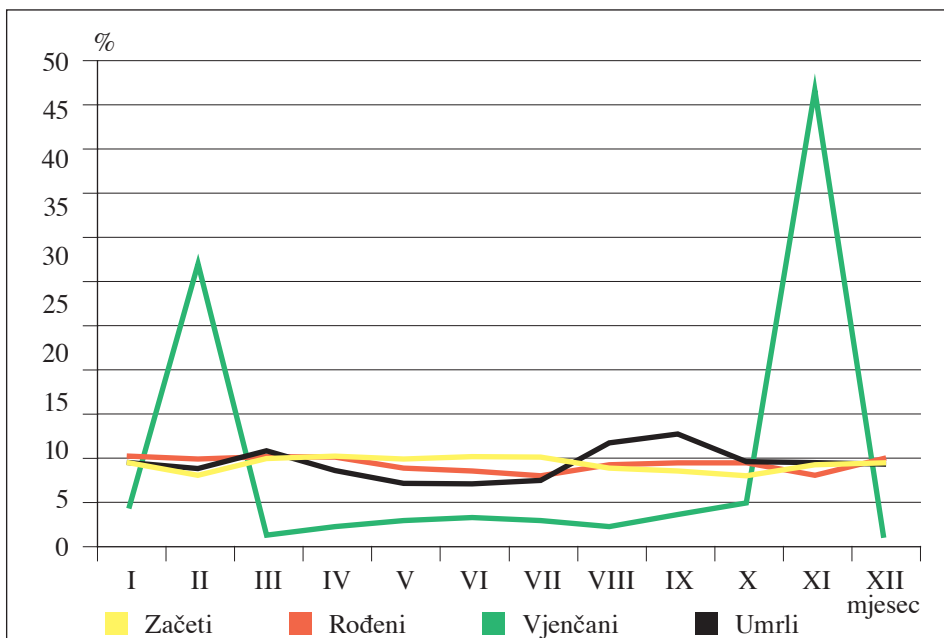
■ minimum

Tablica 9. Mjesečna distribucija začeti, rođenih, vjenčanih i umrlih u župi Buzet (1870-1880)

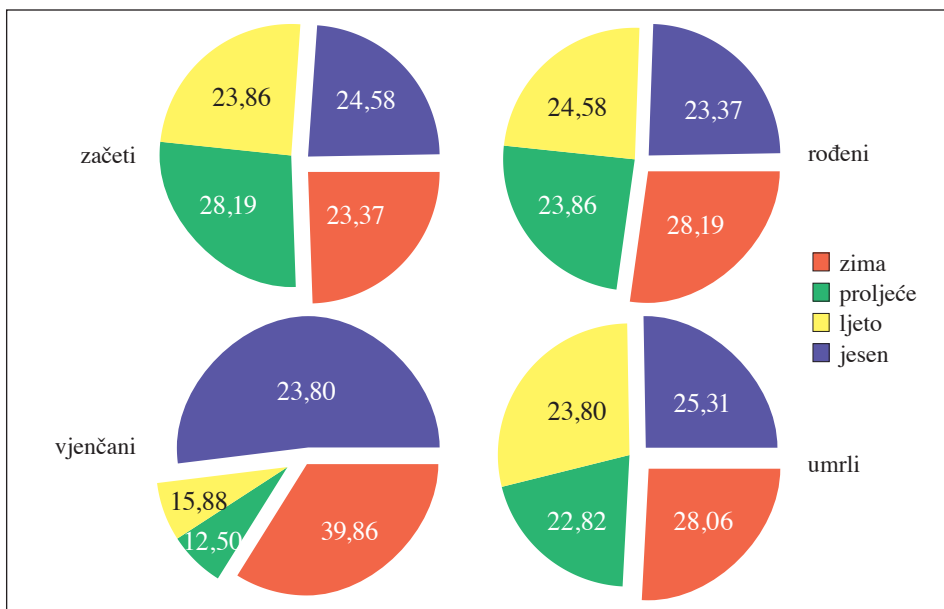
Pokazatelj	Mjesečna distribucija (%)											
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Začeti	8,46	7,12	8,93	9,20	8,87	9,13	9,07	7,86	7,59	7,05	8,26	8,46
Rođeni	9,20	8,87	9,13	9,07	7,86	7,59	7,05	8,26	8,46	8,46	7,12	8,93
Vjenčani	3,95	28,88	0,91	1,82	2,43	2,74	2,43	1,82	3,04	4,26	46,81	0,91
Umrli	8,47	7,81	9,69	7,62	6,30	6,21	6,59	10,54	11,48	8,56	8,47	8,28

⁴³ E. Ivetic, *Oltremare. L'Istria nell' ultimo dominio veneto: 367-368.*

⁴⁴ Jasna Čapo, »Sezonske varijacije vjenčanih u sjevernoj Hrvatskoj.« *Etnološka tribina* 12 (1989): 14-15; Jasna Čapo, »Sezonske varijacije demografskih pokazatelja u sjevernoj Hrvatskoj u 18. i 19. stoljeću.«, u: *Zbornik Slavonija, Srijem, Baranja i Bačka*. Zagreb: Matica hrvatska, 1993: 129-132.

Grafikon 6. Mjesečna distribucija začetih, rođenih, vjenčanih i umrlih u Buzetu (1870-1880)

Grafikon 7. Sezonsko kretanje začetih, rođenih, vjenčanih i umrlih u Buzetu (1870-1880)

Tablica 10. Sezonsko kretanje začetih, rođenih, vjenčanih i umrlih u župi Buzet (1870-1880)

Godišnje doba	Udio začetih (%)	Udio rođenih (%)	Udio vjenčanih (%)	Udio umrlih (%)
<i>Ukupno</i>	100	100	100	100
zima (I-III)	24,51	27,20	33,74	25,96
proljeće (IV-VI)	27,20	24,51	6,99	20,13
ljetno (VII-IX)	24,51	23,77	7,29	28,60
jesen (X-XII)	23,77	24,51	51,98	25,31

Izvanbračna djeca

Visoki udio izvanbračnosti potvrđen je na južnodalmatinskim otocima (oko 10% na otoku Mljetu; oko 7% u Blatu na Korčuli). U Blatu je gotovo polovica (46,18%) prvorodenaca bila začeta prije vjenčanja. Na otoku Lastovu sredinom 19. stoljeća trećina prvorodene djece bila je začeta prije braka.⁴⁵ Nasuprot južnodalmatinskim otocima, u kopnenim župama, kao i na jedinom istraženom srednjedalmatinskom otoku Murteru (Betina), udio izvanbračnih i predbračnih začeca bio je znatno manji.

Udio izvanbračne djece u župi Buzet (2,35%) za jednu je trećinu manji od hrvatskog prosjeka (tablica 3).⁴⁶ I udio predbračnih začeca pokazuje da su bračni partneri u Buzetu najčešće poštivali crkvene norme. Manje od 17% prvijenaca bilo je začeto prije prve bračne noći, od toga je 4,48% bilo i rođeno prije braka, pa brakom ozakonjeno.

Blizanci

U razdoblju od 1870. do 1880. u Buzetu je rođeno 20 parova blizanaca i jedne trojke. Od ukupnog broja rođene djece udio blizanaca iznosio je 2,89% (tablica 3), što je iznad hrvatskog prosjeka (2,70%).

⁴⁵ N. Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*: 98-99.

⁴⁶ O izvanbračnoj djeci u Puli, vidi: S. Bertoša, *Život i smrt u Puli*: 201-208.

Ženidbena dob i ponovni brakovi

Budući da je ženidbena dob ovisila o gospodarsko-demografskom stanju, i kako je pokazalo istraživanje jedne skupine hrvatskih autora, rasla u vremenima “pozitivnih očekivanja”, a padala u trenucima krize,⁴⁷ prilično visoka ženidbena dob u Buzetu u razdoblju od 1870. do 1880. ukazuje da tom razdoblju već prethodi jedno demografski pozitivno razdoblje koje bismo mogli kvalificirati kao razdoblje stvaranja uvjeta za početak demografske tranzicije. Prosječan buzetski ženik imao je u trenutku sklapanja prvog braka 29 i pol godina, a njegova supruga više od 5 i pol godina manje.⁴⁸ Usporedi li se Buzet sa slavonskim župama, prosječna ženidbena dob ukazuje da je demografska tranzicija već načinila prvi korak: u istraženim slavonskim župama, Drenovcima i Donjem Miholjcu, oko 43% mladoženja i oko 54% mladenki imalo je na dan vjenčanja manje od 20 godina - u župi Buzet svega 0,3% mladoženja i 11,8% mladenki (tablica 11).

Od 12 hrvatskih župa, koliko je obuhvatilo ovo istraživanje, u Buzetu je, uz Betinu na Murteru, bila najveća prosječna dobna razlika između supružnika (5,63 godine). Koji su bili razlozi tako visoke dobne razlike trebalo bi posebno utvrditi. U ruralnim sredinama dobna je razlika u načelu bila manja nego u gradskim sredinama. U župi Buzet, koja je dijelom obuhvaćala i gradsko stanovništvo, možda je i ta okolnost utjecala na povećanje dobne razlike. No, uz gospodarske i demografske elemente, na dobnu razliku utjecali su i drugi čimbenici, od statusnih, tradicijskih do svih onih sitnih čimbenika koji su u brojnim inačicama, različitim od mjesta do mjesta, utjecali na to kako će se oblikovati “poželjna” obiteljska struktura, a koji su, dakako, opet ponajviše ovisili o gospodarskim prilikama, agrarnom sustavu, te o udjelu rada koji se nije odvijao na zemlji.⁴⁹

No, evidentirani su i brakovi u kojima je žena bila starija od supruga 5 godina (21 brak), čak i 10 godina (10 brakova).

⁴⁷ Vidi o tome: N. Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*: 29-46.

⁴⁸ Prema podacima iz puljskih matičnih knjiga vjenčanih od 1613. do 1815. prosječna dob prilikom sklapanja prvog braka, izračunata na temelju uzorka od 20 brakova, za muškarce je iznosila 24,9 godina, a za žene 22,5 (S. Bertoša, *Život i smrt u Puli*: 51).

⁴⁹ Lujo Margetić je na primjerima istarskih statuta dokazao da je vlasništvo nad stvarima stečenima prije braka i nakon sklapanja braka bilo odvojeno, tj. imovina supružnika bila je odvojena, a upravljanje zajedničko. Brak “na istarski način” sačuvao se i nakon mletačke vladavine u Istri (S. Bertoša, *Život i smrt u Puli*: 55).

Tablica 11. Dob supružnika na dan vjenčanja - župa Buzet (1870-1880)

	Muževi			%			Dob žene							
	<i>Ukupno</i>	oboje u I. braku	bar jedan u II. braku	<i>Ukupno</i>	oboje u I. braku	bar jedan u II. braku	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54
Žene	<i>Ukupno</i>	329	288	41	100	100	42	159	64	30	18	10	3	3
	oboje u I. braku	288			87,54		42	155	56	18	11	6	0	0
	bar jedan u II. braku	41			12,46		0	4	8	12	7	4	3	3
%	<i>Ukupno</i>	100	87,54	12,46			12,77	48,33	19,45	9,12	5,47	3,04	0,91	0,91
	oboje u I. braku	100					14,58	53,82	19,44	6,25	3,82	2,08	0,00	0,00
	bar jedan u II. braku	100					0,00	9,76	19,51	29,27	17,07	9,76	7,32	7,32
Dob muža	15-19	1	1	0	0,30	0,35	0,00	1	0	0	0	0	0	0
	20-24	57	57	0	17,33	19,79	0,00	13	33	8	3	0	0	0
	25-29	110	107	3	33,43	37,15	7,32	15	62	25	7	1	0	0
	30-34	87	77	10	26,44	26,74	24,39	11	42	13	11	6	4	0
	35-39	33	27	6	10,03	9,38	14,63	1	13	12	3	3	1	0
	40-44	22	13	9	6,69	4,51	21,95	1	8	4	2	5	2	0
	45-49	4	1	3	1,22	0,35	7,32	0	0	0	2	0	0	2
	50-54	6	2	4	1,82	0,69	9,76	0	0	2	1	2	0	1
	55-59	5	3	2	1,52	1,04	4,88	0	1	0	0	1	2	0
	60-64	2	0	2	0,61	0,00	4,88	0	0	0	1	0	1	0
65-69	1	0	1	0,30	0,00	2,44	0	0	0	0	0	0	1	
70-74	1	0	1	0,30	0,00	2,44	0	0	0	0	0	0	1	

Ponovni brak češće su sklapali muškarci (11,2%) nego žene (3,9%). Buzetski omjeri su gotovo identični s onima koje nalazimo na jugu Hrvatske,⁵⁰ odnosno u čitavoj primorskoj Hrvatskoj, a koji pokazuju restriktivni stav prema ponovnoj ženidbi, a posebice prema ponovnoj udaji žene.⁵¹ Gotovo svaki treći slavonski mladoženja imao je iza sebe barem jedan brak, a tek svaki deveti Buzećan. Kod žena je to bilo još izrazitije: svaka četvrta ili peta Slavonka udavala se barem dvaput, a tek svaka dvadesetpeti Buzećanka. Velika razlika u "prihvaćanju" ponovne ženidbe između kontinentalne⁵² i primorske Hrvatske u razdoblju između 1870. i 1880., uz različitost demografskog trenutka (u kontinentalnoj Hrvatskoj to je predtranzicijsko doba, u Buzetu su već prve naznake demografske tranzicije), ukazuje i na izrazito patrijarhalne odnose u Buzetu, koje su kroz oblikovanje složenih tipova obiteljske strukture, destimulirale ulazak u ponovni brak, posebice ponovnu udaju žena.

Brakovi u srodstvu

Srodnički brakovi najčešće se javljaju u zatvorenim, endogamnim populacijama, bilo zbog statusnih ili zemljopisnih razloga.⁵³ Tijekom 17., 18. i 19. stoljeća, na otoku Lastovu je bilo sklopljeno između 20 i 30% brakova između krvnih srodnika.⁵⁴ U Maranovićima na Mljetu preko 50%, u većem mljetskom naselju, Babinom Polju, 20%. No, u kopnenim dalmatinskim i dubrovačkim župama broj srodničkih brakova bio je bitno manji (od 0 do 7%), a u kontinentalnim slavonskim župama neznatan. U tom kontekstu, Buzet iskazuje iznenađujuće visok udio srodničkih brakova. Svaki osmi buzetski brak bio je

---

⁵⁰ N. Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*: 61.

⁵¹ Podaci za Pulu se razlikuju. Prema istraživanjima Slavena Bertoše u Puli se nakon 1760. (do 1815.) povećao broj muškaraca koji su sklopili drugi ili treći brak, a jedan je muškarac sklopio i peti brak. Istodobno, žene su dva i pol puta češće od muškaraca bile u drugom braku, a dvije žene su sklopile peti brak. Udio žena koje su zasnovale novu bračnu zajednicu u ukupnom broju sklopljenih brakova iznosio je 25,11% (S. Bertoša, *Život i smrt u Puli*: 51-52).

⁵² O ponovnim brakovima u sjevernoj Hrvatskoj vidi: Stjepan Krivošić, *Zagreb i njegovo stanovništvo od najstarijih vremena do sredine XIX. stoljeća*. Zagreb: JAZU, Građa za gospodarsku povijest Hrvatske 19, 1981: 113; Ante Gabričević, »Prirodno kretanje stanovništva na području župe sv. Vida u Brdovcu između 1672. i 1981. godine.« *Starine JAZU* 59 (1984): 244.

⁵³ N. Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*: 55.

⁵⁴ N. Vekarić i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*: 132.

sklopljen među srođnicima. Najbliži zabilježen stupanj srodstva bio je 1. i 2. stupanj po kanonskom, odnosno 3. stupanj po civilnom računanju (vjenčanje strica i nećakinje). Čak 28 od 38 srođničkih brakova bio je sklopljen u srodstvu do 3. (6.) stupnja (drugi rođaci). Uočeno je također da je u Rakitoviću (danas Rakitovcu u Sloveniji) udio brakova u srodstvu bio natprosječan - preko 20% (8 od 38 srođničkih brakova, dok je udio Rakitovića u broju stanovnika bio manji od 8%).

Osobna imena

Sve istražene hrvatske župe u razdoblju od 1870. do 1880., tako i župa Buzet, imaju stabilan sustav osobnih imena sa skromnim fondom kršćanskih imena i visokom frekvencijom najčešćih. Oko 3/4 muškaraca i oko 4/5 žena nosilo je jedno od 5 najčešćih imena. Najčešća buzetska imena u tom su razdoblju Antun (svaki četvrti muškarac, 25,65%) i Marija (gotovo svaka treća žena, 29,21%) (tablica 12). Zanimljivo je da u Buzetu nema nekih svetačkih imena (Luka, Nikola, Pavao). Lagani utjecaj političkih gibanja očituje se u nekim rjeđim i u buzetskom fondu vjerojatno novim imenima - od germanske Grizelde i talijanske Belline do hrvatske Suzane (čak 6 osoba).

Tablica 12. Najfrekventnija buzetska osobna imena (1870-1880)

Osobno ime	Frekvencija	Udio (%)	Osobno ime	Frekvencija	Udio (%)
Antun	187	25,65	Marija	222	29,21
Ivan	173	23,73	Antonija	177	23,29
Josip	70	9,60	Ana	83	10,92
Mate	63	8,64	Ivana	83	10,92
Petar	49	6,72	Domenika	40	5,26
Pet najčešćih imena	542	74,35	Pet najčešćih imena	605	79,61
Broj rođenih (1870-1880)	729	100	Broj rođenih (1870-1880)	760	100

Zaključak

Analiza demografskih pokazatelja u Buzetu, izvršena na temelju istraživanja matičnih knjiga, dala je sljedeći rezultat:

Unatoč nesumnjivim problemima u kojima se istarski seljak nalazio tijekom druge polovice 19. stoljeća, a koji se očitovao u neriješenim agrarnim odnosima i s tim u vezi otežanim gospodarskim uvjetima, te u političkoj inferiornosti u odnosu na austrijsku upravu i na Talijane kao manjinski narod u Buzetu, demografski pokazatelji ipak daju naznaku pozitivnih promjena koje će donijeti proces modernizacije koji je već zahvatio Europu, a i pojedine dijelove Hrvatske.

Po većini demografskih pokazatelja i trendova, župa Buzet ima obilježja i onih na sjeveru i na jugu Hrvatske, ali bližih onima na jugu. Stopa prirodnog prirasta bila je manja nego u južnoj Hrvatskoj, znatno veća nego u sjevernoj. Isto tako i doživljena dob pri smrti. Ritam začeća, s padom u vrijeme korizme i u doba poljskih radova, sličan je kao u cijeloj Hrvatskoj, ali ravnomjerniji, s blažim odstupanjima. Dominacija jesenskog nad zimskim maksimumom vjenčanja također je Buzet činila sličnijim južnim hrvatskim krajevima.

U razdoblju od 1870. do 1880. u Buzetu se očituju prvi simptomi demografske tranzicije: od smanjenja mortaliteta i rasta stanovništva, prosječne stope prirodnog prirasta koja nadmašuje 10‰, pa do prilično visoke ženidbene dobi i produljenjog ljudskog vijeka, o čemu govori i relativno visok udio starijih ljudi među umrlima.

Da je riječ tek o početku demografske tranzicije svjedoče još uvijek visoki natalitet, te vrlo visok mortalitet dojenčadi i male djece. Polovica umrlih nije doživjela petu godinu. U Buzetu (kao i u korčulanskom Blatu) tranzicija mortaliteta započela je produljenjem ljudskog vijeka, a ne smanjenjem smrtnosti dojenčadi.

Natprosječno visok udio srodničkih brakova u odnosu na kopnena ruralna područja u drugim dijelovima Hrvatske, bilo na sjeveru ili jugu, buzetska su specifičnost. Konkretno razloge trebalo bi dodatno istražiti. Lokalna obilježja dolaze do izražaja i u drugim kulturološkim elementima - onaj koji se u ovom istraživanju mogao osjetiti odnosi se na iznenađujući izostanak nekih u drugim hrvatskim krajevima frekventnih svetačkih imena (Luka, Pavao, pogotovo Nikola).

THE POPULATION OF BUZET IN ISTRIA (1870-1880): THE BEGINNING OF MORTALITY TRANSITION

RINA KRALJ-BRASSARD, JELENA OBRADOVIĆ-MOJAŠ
AND MIROSLAV BERTOŠA

Summary

Despite adverse circumstances in which Istrian peasants found themselves during the second half of the nineteenth century—unsettled agrarian relations, economic hardship, negligence on behalf of the Austrian administration in favour of the Italian minority—demographic indicators suggest that certain positive changes in the sense of modernisation had affected Europe and certain Croatian regions. In the period 1870-1880, Buzet demonstrated the first signs of demographic transition: from mortality decline and population increase, average natural growth rate over 10‰, to fairly high age at marriage and higher life expectancy, as evidenced by a relatively high ratio of elderly deaths. In Buzet, mortality transition began with an increased life-span and not with lower infant mortality. The conception pattern, with a noticeable decline during Lent and field work, is similar to that of Croatia on the whole, though better balanced and characterised by modest deviations. Predominance of the autumn over winter marriage peak placed Buzet in line with the regions of southern Croatia.